

บทบาทครูสังคมศึกษากับการสอนเรื่อง การละเมิดศีลข้อที่ ๒
เพื่อการอยู่ร่วมกันกับสังคมที่หลากหลาย

The role of social studies teachers in teaching about
violating the second precept in order to live together in a diverse society

พระมหาสมควร สุวณฺโณ (คัมสุวรรณ),ดร.

Phramaha Somkuan Suwanno (Kumsuwan)Dr.

พระอนันตศักดิ์ กุสลจิตฺโต (เกลียวทอง)

Phra Anantasak Kuslajitto (Kliawthong)

พระฉลวย เทวสโร (บุญม่วง),ดร.

Phra Chaluy Dhewasaro (Boonmuang)Dr.

วิทยาลัยสงฆ์ราชบุรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Ratchaburi Buddhist College

Email: Somkuan5269@gmail.com

บทคัดย่อ

บทบาทของครูสังคมศึกษามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมอันพึงประสงค์แก่ผู้เรียน เพื่อสร้างรากฐานการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมที่มีความหลากหลาย โดยเฉพาะการสอนเกี่ยวกับการละเมิดศีลข้อที่ ๒ ซึ่งว่าด้วย “การไม่ลักทรัพย์” ถือเป็นการป้องกันพฤติกรรมที่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น และเป็นพื้นฐานในการเคารพความเป็นเจ้าของและความยุติธรรม ครูสังคมศึกษาจึงมีบทบาททั้งในฐานะผู้ถ่ายทอดความรู้ ผู้สร้างการตระหนักรู้ และผู้เป็นแบบอย่างที่ดีในการดำรงชีวิตอย่างซื่อสัตย์สุจริตการจัดการเรียนการสอนในประเด็นดังกล่าว ควรเน้นการเชื่อมโยงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ากับสถานการณ์จริงในสังคม เช่น ปัญหาการทุจริต การเอารัดเอาเปรียบ และการแสวงหาประโยชน์โดยมิชอบ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจและตระหนักถึงผลกระทบของการละเมิดศีลข้อที่ ๒ ทั้งต่อบุคคล ครอบครัว และสังคมโดยรวม นอกจากนี้ครูยังควรใช้วิธีการสอนเชิงบูรณาการ เช่น การอภิปรายกลุ่ม การแก้ปัญหาสถานการณ์สมมติ และการเรียนรู้จากชุมชน เพื่อเสริมสร้างทักษะทางสังคมและคุณธรรมจริยธรรมที่สามารถนำไปใช้ได้จริง ดังนั้น บทบาทครูสังคมศึกษาในการสอนเรื่องการละเมิดศีลข้อที่ ๒ ไม่เพียงช่วยป้องกันพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง แต่ยังเป็นการปลูกฝังความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ และการเคารพสิทธิผู้อื่น ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในสังคมที่มีความหลากหลาย

คำสำคัญ: ครูสังคมศึกษา, ศีลข้อที่ ๒, การอยู่ร่วมกันในสังคมหลากหลาย

Abstract

The role of social studies teachers is crucial in fostering morality, ethics, and desirable values among students, thereby laying the foundation for peaceful coexistence in a diverse society. Teaching about the violation of the Second Precept, which emphasizes “not stealing,” serves as a preventive measure against behaviors that infringe upon the rights of others and

reinforces respect for ownership and justice. Social studies teachers therefore play roles as knowledge transmitters, awareness builders, and role models for living with honesty and integrity. Instruction on this subject should highlight the integration of Buddhist principles with real-life social contexts, such as issues of corruption, exploitation, and unethical gain, in order to enhance students' understanding of the consequences of violating the Second Precept on individuals, families, and society as a whole. Teachers are also encouraged to employ integrative teaching methods such as group discussions, problem-solving through case studies, and community-based learning. These approaches promote both social skills and ethical awareness that students can practically apply in their lives. Thus, the role of social studies teachers in teaching about the violation of the Second Precept is not only to prevent behaviors that cause conflict, but also to cultivate honesty, responsibility, and respect for others' rights. These qualities form a vital foundation for harmonious coexistence in a pluralistic society.

Keywords: Social Studies Teachers, Second Precept, Coexistence in a Diverse Society

1. บทนำ

ในโลกปัจจุบันที่สังคมมีความซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้น ทั้งด้านเชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรม และวิถีชีวิต การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขจำเป็นต้องอาศัยคุณธรรม จริยธรรม และกติกาทางสังคมที่ทุกฝ่ายยอมรับร่วมกัน หนึ่งในแนวทางที่สำคัญคือการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะ “ศีล” อันเป็นหลักการพื้นฐานที่ช่วยกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ให้อยู่ในความพอดี ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น (พระพรหมคุณาภรณ์, 2542) ศีลข้อที่ ๒ หรือ “อทินนาทาน” ที่หมายถึงการไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือการไม่ลักทรัพย์ ไม่ฉ้อโกง ไม่แย่งชิงผลประโยชน์ที่มีชอบด้วยธรรม และกฎหมาย ถือเป็นหลักธรรมที่มีบทบาทอย่างยิ่งต่อการสร้างรากฐานความซื่อสัตย์สุจริตและความไว้วางใจในสังคม (สิริอัญญา, 2550)

ในบริบทของการศึกษา “ครูสังคมศึกษา” มีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังคุณธรรมและค่านิยมที่พึงประสงค์แก่ผู้เรียน การสอนเรื่องศีลข้อที่ ๒ ไม่เพียงเป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมในเชิงศาสนาเท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงไปถึงการสร้างการเข้าใจเรื่องสิทธิ หน้าที่ ความรับผิดชอบ และกติกาทางสังคม ที่ช่วยให้นักเรียนตระหนักถึงความสำคัญของการเคารพทรัพย์สินของผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผลประโยชน์ส่วนรวม รวมถึงการปฏิเสธพฤติกรรมที่นำไปสู่การทุจริต การคอร์รัปชัน และความไม่เป็นธรรมในสังคม (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2545) การเรียนการสอนในมิติทางสังคมศึกษาจึงมีเป้าหมายที่กว้างกว่าการสอนศาสนา แต่ยังเน้นการสร้างพลเมืองที่มีคุณภาพและสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมที่มีความหลากหลาย (สุวรรณี ภูมิวัฒน์, 2562) สังคมที่หลากหลาย (Pluralistic Society) เป็นสังคมที่ประกอบไปด้วยผู้คนจากพื้นเพที่แตกต่างกัน ทั้งเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม และค่านิยม การสร้างความเข้าใจและยอมรับความแตกต่างเหล่านี้ต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ที่ปลูกฝังการเคารพสิทธิผู้อื่น ความซื่อสัตย์ และความรับผิดชอบต่อส่วนรวมกัน (Parekh, 2006) การละเมิดศีลข้อที่ ๒ ย่อมเป็นปัญหาที่กระทบต่อความสงบสุขในสังคมพหุวัฒนธรรม เนื่องจากการทำลายความเชื่อมั่น ความไว้วางใจ และความมั่นคงของระบบเศรษฐกิจและสังคม ตัวอย่างเช่น การลักขโมย การทุจริตในภาครัฐและเอกชน หรือ แม้แต่การแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่เป็นธรรม ล้วนก่อให้เกิดความขัดแย้งและความเหลื่อมล้ำที่บั่นทอนความสามารถในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ (ธวัช ปุณโณทก, 2561)

ดังนั้น ครูสังคมศึกษาจึงมีบทบาทในการนำประเด็นเหล่านี้มาเชื่อมโยงกับชีวิตจริงของผู้เรียน ผ่านการจัดการเรียนการสอนที่ใช้กระบวนการคิดวิเคราะห์ การอภิปราย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการเรียนรู้จากสถานการณ์จริง เพื่อให้นักเรียนเข้าใจว่าการละเมิดศีลข้อที่ ๒ ไม่ใช่เพียงการกระทำที่ผิดศาสนาหรือผิดกฎหมายเท่านั้น แต่ยังเป็นการทำลายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและความไว้วางใจในสังคม ซึ่งเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีความหลากหลาย (ดวงใจ สุวรรณ, 2559) ความท้าทายของครูสังคมศึกษาคือการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการเปิดใจ ยอมรับความแตกต่าง และขณะเดียวกันก็ยึดมั่นในคุณธรรมสากล เช่น ความซื่อสัตย์ ความยุติธรรม และความเคารพสิทธิของผู้อื่น (Banks, 2010) นอกจากนี้บทบาทของครูสังคมศึกษายังรวมถึงการเป็นต้นแบบที่ดีในการปฏิบัติตามศีลข้อที่ ๒ ด้วยตนเอง เพราะการสอนที่ทรงพลังมิได้อยู่เพียงในเนื้อหาที่ถ่ายทอด แต่สะท้อนอยู่ในพฤติกรรมและการปฏิบัติจริงของครู หากครูแสดงออกถึงความซื่อสัตย์สุจริต และการเคารพในสิทธิของผู้อื่น ย่อมทำให้ผู้เรียนซึมซับคุณธรรมเหล่านี้โดยตรง และนำไปสู่การพัฒนาพฤติกรรมที่สอดคล้องกับคุณค่าที่สังคมคาดหวัง เมื่อผู้เรียนเติบโตขึ้น พวกเขาจะกลายเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม และสามารถสร้างสังคมที่อยู่ร่วมกันอย่างสันติได้ (McKinney, 2018) การสอนเรื่องการละเมิดศีลข้อที่ ๒ จึงมิใช่เพียงเรื่องของศาสนธรรมเท่านั้น แต่เป็นเครื่องมือในการสร้างพลเมืองที่มีคุณภาพและสร้างสังคมที่เข้มแข็ง ครูสังคมศึกษาจึงมีบทบาททั้งในฐานะผู้ถ่ายทอดความรู้ ผู้สร้างกระบวนการเรียนรู้ และผู้เป็นต้นแบบทางคุณธรรม เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เข้าใจถึงผลกระทบของการละเมิดศีลข้อที่ ๒ และตระหนักถึงคุณค่าของความซื่อสัตย์สุจริตที่นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมพหุวัฒนธรรม

2. ความสำคัญของศีลข้อที่ ๒ (อทินนาทานา เวรมณี) ต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม

การสร้าง ความซื่อสัตย์ ความไว้วางใจ และความปลอดภัยในชุมชนโดยเฉพาะในโลกยุคปัจจุบันที่สังคมกำลังเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ปัญหาทางสังคมที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนมักสัมพันธ์กับการขาดความซื่อสัตย์ ความไม่ไว้วางใจระหว่างสมาชิก และการขาดมาตรการรักษาความปลอดภัยที่เหมาะสม การสร้างสังคมชุมชนที่เข้มแข็งจึงไม่อาจอาศัยเพียงโครงสร้างทางกฎหมายหรือกลไกรัฐเพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยพลังทางสังคมจากประชาชนภายในชุมชนเอง โดยมีรากฐานสำคัญคือการสร้างความซื่อสัตย์ ความไว้วางใจ และความปลอดภัย ซึ่งถือเป็นคุณค่าพื้นฐานที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและยั่งยืน

1) ความซื่อสัตย์รากฐานแห่งคุณธรรมในชุมชน ความซื่อสัตย์เป็นคุณธรรมที่ทุกสังคมให้ความสำคัญ เพราะเป็นปัจจัยที่กำหนดคุณค่าของบุคคลและความสัมพันธ์ทางสังคม เมื่อคนในชุมชนมีความซื่อสัตย์ต่อกัน จะทำให้เกิดความโปร่งใส ความยุติธรรม และการเคารพซึ่งกันและกัน ตัวอย่างเช่น การซื่อสัตย์ต่อการประกอบอาชีพ ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้บริโภค หรือการบริหารจัดการทรัพยากรส่วนรวมอย่างโปร่งใส สิ่งเหล่านี้เป็นตัวอย่างที่สะท้อนถึงการยึดมั่นในความซื่อสัตย์ซึ่งช่วยลดปัญหาความขัดแย้งและการทุจริตในชุมชน ความซื่อสัตย์ยังเป็นปัจจัยที่ช่วยปลูกฝังจิตสำนึกพลเมือง (Civic Mind) ให้กับสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะเยาวชน หากได้รับการปลูกฝังตั้งแต่วัยเรียน ย่อมส่งผลต่อการสร้างพลเมืองที่มีคุณภาพ และกลายเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาสังคมในอนาคต

2) ความไว้วางใจหลังเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในชุมชน ความไว้วางใจเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างมีเสถียรภาพ ชุมชนใดที่สมาชิกไม่ไว้วางใจกัน ย่อมนำไปสู่ความแตกแยกและความหวาดระแวง ในทางกลับกัน หากทุกคนมีความเชื่อมั่นต่อกัน จะเอื้อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคี และการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การสร้างความไว้วางใจจึงต้องอาศัยทั้งความจริงใจ การปฏิบัติที่สม่ำเสมอ และการยึดมั่นในกติกาส่วนรวมยกตัวอย่างเช่น การจัดตั้งกองทุนชุมชนหรือสหกรณ์ท้องถิ่น ความสำเร็จขององค์กรเหล่านี้ขึ้นอยู่กับ

กับความไว้วางใจของสมาชิก หากมีการบริหารที่โปร่งใสและตรวจสอบได้ สมาชิกก็จะมี ความมั่นใจที่จะร่วมลงทุน และสนับสนุนต่อไป ตรงกันข้ามหากขาดความซื่อสัตย์ ความไว้วางใจจะสลายลงและชุมชนจะเผชิญกับความขัดแย้งตามมา

3) ความปลอดภัยเงื่อนไขแห่งคุณภาพชีวิต ในชุมชนความปลอดภัยในชุมชนไม่ได้หมายถึงเพียงการปราศจากอาชญากรรม แต่ยังรวมถึงการมีสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตอย่างสงบสุข ทั้งด้านเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และสังคม ชุมชนที่ปลอดภัยคือชุมชนที่ประชาชนมั่นใจว่า ทรัพย์สิน ชีวิต และสิทธิเสรีภาพของตน ได้รับการคุ้มครองมาตรการสร้างความปลอดภัยจึงควรอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เช่น การจัดเวรยาม การจัดระบบเฝ้าระวังอาชญากรรม การใช้เทคโนโลยีร่วมกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนการจัดกิจกรรมสร้างสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก เพื่อลดความแปลกแยกและความรู้สึกไม่ปลอดภัย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการจัดตั้ง “ชมรมอาสาสมัครรักษาความปลอดภัย” หรือ “ศูนย์เฝ้าระวังภัยชุมชน” ซึ่งช่วยเพิ่มความมั่นใจให้แก่สมาชิกและลดอัตราการเกิดปัญหาสังคม

4) การบูรณาการทั้งสามคุณค่าเพื่อสร้างชุมชนที่เข้มแข็ง การสร้างความซื่อสัตย์ ความไว้วางใจ และความปลอดภัยในชุมชนไม่ควรถูกมองว่าเป็นประเด็นแยกขาดจากกัน หากแต่เป็นองค์รวมที่เชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด ความซื่อสัตย์นำไปสู่ความไว้วางใจ และเมื่อมีความไว้วางใจร่วมกัน ความปลอดภัยในชุมชนก็จะเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ ดังนั้น การพัฒนาชุมชนจึงควรมุ่งเน้นการเสริมสร้างทั้งสามด้านไปพร้อมกัน เช่น การจัดกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรม การอบรมเยาวชน การจัดประชาคมเพื่อสร้างความโปร่งใส และการสร้างเครือข่ายเฝ้าระวังปัญหาสังคม การสร้างชุมชนที่เข้มแข็งไม่อาจพึ่งพาเพียงกฎหมายหรือกลไกรัฐ แต่ต้องอาศัยคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ที่แสดงออกผ่านความซื่อสัตย์ ความไว้วางใจ และการร่วมมือกันเพื่อสร้างความปลอดภัย หากชุมชนใดสามารถพัฒนาคุณค่าทั้งสามนี้ได้อย่างสมดุล ชุมชนนั้นย่อมเป็นพื้นที่แห่งการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและยั่งยืน

3. บทบาทครูสังคมศึกษาในการบูรณาการศีลข้อที่ ๒ เข้ากับการเรียนการสอน

ปัจจุบันสังคมไทยเผชิญกับปัญหาความเสื่อมทางคุณธรรม โดยเฉพาะในหมู่เยาวชนที่เป็นอนาคตของชาติ การศึกษาเป็นกลไกสำคัญในการหล่อหลอมบุคลาการที่มีคุณธรรม จริยธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคม พุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติไทยมีหลักธรรมที่สามารถนำมาใช้ในการส่งเสริมและพัฒนาจิตใจของผู้เรียนได้อย่างเหมาะสม(วันเฉลิม ไชยวงศ์และคณะ,๒๕๖๘: ๖๒๔ - ๖๓๗) การใช้เนื้อหาวิชาสังคมศึกษาประกอบด้วย ศีลธรรม วัฒนธรรม และกฎหมายครูสังคมศึกษามีบทบาทสำคัญในการสร้างพื้นฐานคุณธรรม จริยธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคมให้แก่ผู้เรียน หนึ่งในประเด็นที่สามารถบูรณาการเข้าสู่การเรียนการสอนได้อย่างเหมาะสมคือ ศีลข้อที่ ๒ “ไม่ลักขโมย” ซึ่งมีความหมายกว้างขวางเกินกว่าการไม่เอาทรัพย์สินของผู้อื่น แต่ยังครอบคลุมถึงการไม่เอารัดเอาเปรียบ การไม่แสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบ และการเคารพสิทธิของผู้อื่น บทบาทของครูสังคมศึกษา จึงมิได้จำกัดเพียงการถ่ายทอดความรู้เชิงวิชาการ แต่ต้องเป็นผู้บูรณาการศีลธรรม วัฒนธรรม และกฎหมายเข้ากับบทเรียน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ทั้งทางปัญญาและจิตใจไปพร้อมกัน ในมิติด้าน ศีลธรรม ครูสามารถเชื่อมโยง ศีลข้อที่ ๒ เข้ากับการสอนเรื่องความซื่อสัตย์สุจริต ความรับผิดชอบต่อผู้อื่น ผ่านกรณีศึกษา บทสนทนา หรือกิจกรรมที่สะท้อนผลเสียของการละเมิดศีลธรรม เช่น การโกงข้อสอบ การทุจริต หรือการใช้ทรัพย์สินส่วนรวมในทางที่ไม่ถูกต้อง ส่วนด้าน วัฒนธรรม ครูสามารถนำขนบธรรมเนียม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นตัวอย่างในการสอน เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจว่าการเคารพสิทธิและทรัพย์สินของผู้อื่นเป็นค่านิยมร่วมที่สังคมไทยและสังคมโลกให้ความสำคัญ และในด้าน กฎหมาย ครูสามารถบูรณาการศีลข้อที่ ๒ เข้ากับบทเรียนเรื่อง สิทธิ หน้าที่ และกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองทรัพย์สิน เช่น กฎหมายอาญาเกี่ยวกับความผิดฐานลักทรัพย์ หรือฉ้อโกง เพื่อให้ผู้เรียนตระหนักว่าพฤติกรรมที่ขัดต่อศีลธรรมยังมีผลทางกฎหมายตามมา

ดังนั้นการให้ผู้เรียนได้คำนึงถึงสิทธิมนุษยชนซึ่งเป็นสิทธิที่มนุษย์ทุกคนย่อมมีมาตั้งแต่เกิด เพื่อความเท่าเทียมกันระหว่างมนุษย์และ เพื่อให้มนุษย์ต้องปฏิบัติต่อกันอย่างเคารพ ดังนั้นหลักความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนจึงควรได้รับการชำระให้ บริสุทธิ์ปราศจากอคติอันคับแคบและแบ่งฝักแบ่งฝ่ายเช่นเดียวกับจิตใจมนุษย์ การเป็นพลเมืองดีจะ ทำให้การอยู่ร่วมกันในสังคมเป็นไปอย่างสันติสุขเพราะคนในสังคมจะช่วยกันรักษาความสงบเรียบร้อย และร่วมกันพัฒนาสังคมให้เจริญก้าวหน้า หลีกเลี่ยงความขัดแย้งในสังคม พลเมืองที่ดีจะปฏิบัติตนให้เป็นตัวอย่างแก่พลเมืองที่ประพฤติไม่ดีในด้านการเสียสละต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมและประเทศชาติ เทคนิคการสอนเรื่องสิทธิมนุษยชนและการเป็นพลเมืองดีครูให้ความรักแก่นักเรียน พร้อมๆไปกับเนื้อหาวิชาเรียน ครูควรแนะนำวิธีเรียนรู้ให้แก่เด็กแก่เยาวชน(เอกรัตน์ มาพะตุงและคณะ,๒๕๖๑)

การบูรณาการเช่นนี้จะทำให้ผู้เรียนเข้าใจอย่างรอบด้านว่าการละเมิดศีลข้อที่ ๒ ไม่เพียงแต่เป็นการขัดต่อหลักธรรมทางศาสนา แต่ยังเป็นการทำลายความไว้วางใจในสังคม กระทบต่อวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกัน และอาจนำไปสู่บทลงโทษทางกฎหมาย ครูสังคมศึกษาจึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังให้ผู้เรียนรู้จักเคารพสิทธิของผู้อื่น มีความซื่อสัตย์สุจริต และตระหนักถึงคุณค่าของการปฏิบัติตามศีลธรรม วัฒนธรรม และกฎหมาย เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและยั่งยืนในสังคม

4. การพัฒนาทักษะชีวิตและคุณธรรมของผู้เรียนผ่านการเรียนรู้เรื่องการละเมิดศีลข้อที่ ๒

การจัดการเรียนรู้ในรายวิชาสังคมศึกษาไม่เพียงแต่เป็นการถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการ หากยังมีเป้าหมายสำคัญในการพัฒนาทักษะชีวิตและปลูกฝังคุณธรรมให้แก่ผู้เรียน หนึ่งในประเด็นที่สามารถนำมาบูรณาการได้อย่างเหมาะสมคือ ศีลข้อที่ ๒ “ไม่ลักขโมย” ซึ่งมีความหมายถึงการเคารพสิทธิและทรัพย์สินของผู้อื่น ไม่เอาเปรียบ ไม่เบียดเบียน และไม่ฉกฉวยสิ่งที่ไม่ใช่ของตน การเรียนรู้เรื่องนี้สามารถเป็นฐานในการพัฒนาผู้เรียนให้มีทักษะชีวิตและคุณธรรมที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตในสังคมปัจจุบัน ด้าน ทักษะชีวิต ผู้เรียนสามารถเรียนรู้การควบคุมความต้องการและความอยากได้ของตนเอง ฝึกการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล และพัฒนาทักษะการแก้ปัญหาโดยไม่ใช้วิธีการที่ผิดศีลธรรม เช่น การสร้างรายได้ด้วยความสุจริตแทนการเอาเปรียบผู้อื่น การฝึกทักษะการสื่อสารและการทำงานร่วมกับผู้อื่นโดยยึดหลักความซื่อสัตย์โปร่งใส นอกจากนี้ การเรียนรู้เรื่องผลกระทบของการละเมิดศีลข้อที่ ๒ เช่น การถูกลงโทษทางกฎหมาย การสูญเสียความไว้วางใจ หรือความแตกแยกในสังคม ยังช่วยเสริมสร้างความเข้าใจในการตัดสินใจที่มีความรับผิดชอบ ในด้าน คุณธรรม ผู้เรียนจะได้รับการปลูกฝังความซื่อสัตย์สุจริต ความเคารพสิทธิของผู้อื่น และความมีวินัย การเรียนการสอนที่ยกตัวอย่างจากสถานการณ์จริง เช่น การทุจริตสอบ การลักขโมยในโรงเรียน หรือการใช้สื่อออนไลน์เพื่อแสวงหาผลประโยชน์อย่างไม่ถูกต้อง จะทำให้ผู้เรียนเห็นผลเสียของการละเมิดศีลข้อที่ ๒ และตระหนักถึงคุณค่าของการปฏิบัติอย่างถูกต้องตามศีลธรรม วัฒนธรรม และกฎหมายการพัฒนาทักษะชีวิตและคุณธรรมผ่านการเรียนรู้เรื่องศีลข้อที่ ๒ ไม่เพียงแต่ทำให้ผู้เรียนเข้าใจหลักธรรมทางศาสนา แต่ยังเป็นการสร้างรากฐานในการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพ สามารถตัดสินใจและประพฤติตนอย่างเหมาะสม เคารพสิทธิและกตีกาสังคม อันจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติและยั่งยืนในอนาคต การสร้างทัศนคติที่เคารพสิทธิของผู้อื่นและเคารพกติกาสังคมการเป็นพลเมืองที่ดีถือเป็นเรื่องที่สำคัญและมีความหมายอย่างยิ่งสำหรับสังคมยุคปัจจุบัน เพราะการที่จะทำให้มนุษย์ทุกคนสามารถทำหน้าที่พลเมืองที่ดีได้นั้น ไม่เพียงแต่จะต้องทำให้เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจในตนเอง แต่ยังต้องช่วยกันผลักดัน สนับสนุน ส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งและความสมานฉันท์ขึ้นในสังคมการเป็นพลเมืองที่ดีไม่ได้หมายถึงเพียงการปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคมเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ การเคารพสิทธิและความเป็นส่วนตัวของผู้อื่น และการรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเองเป็นพลเมืองที่ดีเพื่อสร้างสังคมที่น่าอยู่และเป็นธรรมสำหรับทุกคน(สมิตรชา ซาเสนและสุทธิพงษ์ สุทธิลักษณ์กุล,๒๕๖๗ : ๒๑๓๗-๒๑๔๘.)

5. แนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมที่หลากหลาย

สังคมไทยและสังคมโลกในปัจจุบันมีลักษณะหลากหลายทั้งในด้านเชื้อชาติ ศาสนา วัฒนธรรม และวิถีชีวิต การอยู่ร่วมกันอย่างสันติจึงเป็นเป้าหมายสำคัญของการศึกษา โดยเฉพาะรายวิชาสังคมศึกษาที่มีบทบาทโดยตรงในการปลูกฝังความเข้าใจ การเคารพสิทธิ และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสร้างสรรค์ ครูผู้สอนจึงจำเป็นต้องออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นการปฏิบัติจริงและเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้พัฒนาทักษะชีวิตควบคู่กับการซึมซับคุณธรรม แนวทางที่เหมาะสม ได้แก่ การอภิปรายกรณีศึกษา การแสดงบทบาทสมมติ และการทำโครงการจิตอาสา ซึ่งสามารถเชื่อมโยงกับประสบการณ์ของผู้เรียนได้อย่างเป็นรูปธรรมเพราะในสังคมพหุวัฒนธรรมสำหรับครูในยุคศตวรรษที่ 21 ต้องมุ่งเน้นให้ผู้เรียนสามารถปฏิบัติได้จริงตามศักยภาพให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตในสังคมยุคโลกาภิวัตน์บนพื้นฐานความหลากหลาย โดยการเรียนรู้เพื่อที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นและการเรียนรู้ที่ส่งเสริมกระบวนการคิดระดับสูง มีทักษะการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และทักษะทางสังคม ตลอดจนมีคุณลักษณะสมรรถนะที่พึงประสงค์ ซึ่งครูผู้สอนเป็นผู้สนับสนุนการจัดการเรียนรู้ให้บรรลุเป้าหมายด้วยวิธีการที่หลากหลายจากการบูรณาการสาระรายวิชาสังคมศึกษา ผนวกกับบริบทท้องถิ่นชุมชนที่ผู้เรียนอาศัยอยู่ เพื่อเป็นการสร้างความสำนึกในความหลากหลายทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ตระหนักในอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองและผู้อื่น และขยายวงกว้างในการยอมรับวัฒนธรรมที่กว้างขึ้น ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้ และเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรมในอนาคตอย่างมีประสิทธิภาพ(วิภาพรรณ พินลา,๒๕๕๙)

1. การอภิปรายกรณีศึกษา การอภิปรายกรณีศึกษาเป็นกิจกรรมที่ช่วยให้ผู้เรียนเผชิญกับสถานการณ์สมมติหรือปัญหาที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริง เช่น กรณีความขัดแย้งในโรงเรียน ปัญหาการเลือกปฏิบัติ หรือการไม่เคารพสิทธิของผู้อื่นผู้เรียนจะได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นฝึกการวิเคราะห์ปัญหาและเรียนรู้วิธีการแก้ไขที่สอดคล้องกับหลักศีลธรรม กฎหมายและวัฒนธรรมกิจกรรมนี้ไม่เพียงแต่ช่วยพัฒนาทักษะการคิดอย่างมีเหตุผล แต่ยังปลูกฝังการยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่าง ลดทัศนคติอคติและสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่เคารพซึ่งกันและกัน

2. การแสดงบทบาทสมมติการแสดงบทบาทสมมติเป็นอีกหนึ่งกิจกรรมที่ช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านการสวมบทบาทของผู้อื่น เช่น การแสดงบทบาทของนักเรียนที่ถูกเลือกปฏิบัติ แรงงานข้ามชาติ หรือผู้ที่มีความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่าง การสวมบทบาทเหล่านี้ช่วยให้ผู้เรียนซึมซับความรู้สึกของผู้อื่น (empathy) เข้าใจความยากลำบากและมุมมองที่แตกต่าง ส่งเสริมการคิดเชิงจริยธรรม และลดพฤติกรรมที่อาจก่อให้เกิดการแบ่งแยก การแสดงบทบาทสมมติยังเป็นการฝึกทักษะการสื่อสาร การทำงานเป็นทีม และการแก้ไขปัญหาอย่างสร้างสรรค์ ซึ่งล้วนเป็นทักษะสำคัญสำหรับการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมที่หลากหลาย

3. การทำโครงการจิตอาสาโครงการจิตอาสาเป็นกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติจริงเพื่อช่วยเหลือสังคม เช่น การทำความสะอาดวัด มัสยิด หรือโบสถ์ในชุมชน การช่วยเหลือผู้สูงอายุ การปลูกป่า หรือการจัดกิจกรรมกับเด็กด้อยโอกาส การทำจิตอาสาช่วยให้ผู้เรียนซึมซับคุณธรรมความเสียสละ ความเอื้ออาทร และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม อีกทั้งยังทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ความแตกต่างของชุมชนและวัฒนธรรมในพื้นที่ของตนผ่านการทำงานร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความเข้าใจและเคารพความหลากหลาย ผลที่ตามมาคือ ผู้เรียนจะเกิดทัศนคติที่เห็นคุณค่าของการอยู่ร่วมกันและสามารถเป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วมในการสร้างสังคมที่สงบสุขการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย เช่น การอภิปรายกรณีศึกษา การแสดงบทบาทสมมติ และการทำโครงการจิตอาสา เป็นแนวทางสำคัญที่ช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาทั้งด้านทักษะชีวิตและคุณธรรม สามารถเคารพสิทธิของผู้อื่น เข้าใจความแตกต่าง และแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้วยสันติวิธี เมื่อผู้เรียนได้รับประสบการณ์เหล่านี้อย่างต่อเนื่อง ย่อมทำให้การอยู่ร่วมกันในสังคมที่หลากหลายเป็นไปอย่างสงบสุข และช่วยสร้างรากฐานที่มั่นคงให้กับการพัฒนาสังคมประชาธิปไตยที่ยั่งยืนในอนาคต

5. ผลที่คาดหวังจากการสอนเรื่องศีลข้อที่ ๒ ต่อผู้เรียนและสังคม

การศึกษามีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมคุณลักษณะและพฤติกรรมของผู้เรียนให้เป็นพลเมืองที่ดีของสังคม หนึ่งในแนวทางสำคัญคือการบูรณาการหลักศีลธรรมเข้าไปในการจัดการเรียนการสอน โดยเฉพาะ ศีลข้อที่ ๒ “ไม่ลักขโมย” ซึ่งมุ่งเน้นการเคารพสิทธิและทรัพย์สินของผู้อื่น ไม่เอาัดเอาเปรียบ และไม่เบียดเบียน การสอนเรื่องศีลข้อที่ ๒ จึงมีคุณค่าต่อการพัฒนาทั้งในระดับบุคคลและระดับสังคมอย่างยิ่ง หากดำเนินการอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ย่อมก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมดังนี้

5.1 ผลที่คาดหวังต่อผู้เรียน

- 1) พัฒนาความซื่อสัตย์สุจริตการเรียนรู้เรื่องศีลข้อที่ ๒ จะปลูกฝังให้ผู้เรียนเข้าใจถึงคุณค่าของความซื่อสัตย์ ไม่เอาสิ่งของที่ไม่ใช่ของตน และไม่ใช้เล่ห์กลเพื่อเอาเปรียบผู้อื่น เมื่อซึมซับหลักการนี้ ผู้เรียนย่อมเติบโตเป็นบุคคลที่ซื่อสัตย์ สามารถดำรงชีวิตอย่างโปร่งใสและเป็นที่ไว้วางใจในสังคม
- 2) ฝึกการควบคุมตนเองการไม่ลักขโมยหรือเอาเปรียบผู้อื่น ต้องอาศัยการควบคุมความอยากได้และการยับยั้งชั่งใจ ผู้เรียนที่ได้รับการสอนอย่างต่อเนื่องจะพัฒนาทักษะในการจัดการกับอารมณ์และความต้องการของตนเอง ซึ่งถือเป็นทักษะชีวิตที่สำคัญต่อการอยู่ร่วมกับผู้อื่น
- 3) การเคารพสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่นเมื่อผู้เรียนเข้าใจว่าแต่ละคนมีสิทธิในทรัพย์สินและสิ่งของของตน ก็จะทำให้เกิดทัศนคติที่เคารพสิทธิของผู้อื่น ไม่รุกรานหรือเอาเปรียบ สิ่งนี้จะทำให้ผู้เรียนเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม
- 4) การมีวินัยและความรับผิดชอบการปฏิบัติตามศีลข้อที่ ๒ ทำให้ผู้เรียนซึมซับถึงความสำคัญของการรักษากฎ ไม่เพียงแต่ในระดับบุคคลเท่านั้น แต่ยังรวมถึงกฎระเบียบในโรงเรียน ชุมชน และประเทศชาติ ผู้เรียนจะเรียนรู้การใช้ชีวิตอย่างมีระเบียบแบบแผนและพร้อมรับผิดชอบต่อภาระของตนเอง
- 5) การพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงคุณธรรมครูสามารถใช้กรณีศึกษาและสถานการณ์จำลอง เช่น ปัญหาการโกงข้อสอบ การคอร์รัปชัน หรือการแสวงหาผลประโยชน์อย่างไม่ถูกต้อง เพื่อให้ผู้เรียนได้ฝึกคิดวิเคราะห์ แยกแยะสิ่งที่ถูกต้องกับสิ่งที่ผิด และตัดสินใจอย่างมีคุณธรรม สิ่งนี้จะเป็รากฐานของการพัฒนาความเป็นพลเมืองที่มีจริยธรรม

5.2 ผลที่คาดหวังต่อสังคม

- 1) ลดปัญหาอาชญากรรมและการทุจริต หากบุคคลในสังคมซึมซับหลักการของศีลข้อที่ ๒ ย่อมทำให้สังคมมีอัตราการลักขโมย ฉ้อโกง และคอร์รัปชันลดลง เพราะคนส่วนใหญ่จะเคารพในสิทธิและทรัพย์สินของผู้อื่น
- 2) เสริมสร้างความไว้วางใจในสังคม ความซื่อสัตย์ที่ได้รับการปลูกฝังตั้งแต่ในโรงเรียนจะสะท้อนออกมาในชีวิตจริง เช่น การทำงาน การประกอบธุรกิจ หรือการอยู่ร่วมกันในชุมชน เมื่อสมาชิกในสังคมมีความซื่อสัตย์ต่อกัน จะก่อให้เกิดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน และเป็นฐานสำคัญของความสามัคคี
- 3) ส่งเสริมสังคมแห่งความยุติธรรม การเคารพสิทธิของผู้อื่นทำให้ทุกคนได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียม ไม่ถูกเอาัดเอาเปรียบ ส่งผลให้สังคมมีความเป็นธรรม และลดความเหลื่อมล้ำที่อาจก่อให้เกิดความขัดแย้ง
- 4) พัฒนาสังคมที่ปลอดภัยและสงบสุข สังคมที่ผู้คนไม่ลักขโมย ไม่โกง และไม่เอาเปรียบกัน จะเป็นสังคมที่น่าอยู่ เกิดความปลอดภัยทั้งต่อชีวิตและทรัพย์สิน ประชาชนสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมั่นใจและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

5) สร้างวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติเมื่อทุกคนเรียนรู้และปฏิบัติตามหลักศีลข้อที่ ๒ จะเกิดวัฒนธรรมของการเคารพสิทธิและสิทธิของผู้อื่น ทำให้การอยู่ร่วมกันในสังคมที่หลากหลายเป็นไปอย่างกลมกลืน ลดความขัดแย้งและความแตกแยก

5.3 ข้อเสนอเชิงบูรณาการ

การสอนเรื่องศีลข้อที่ ๒ “ไม่ลักขโมย” จึงมิได้เป็นเพียงการสอนหลักธรรมทางศาสนา แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาผู้เรียนทั้งด้านคุณธรรมและทักษะชีวิต ผู้เรียนจะได้เรียนรู้การซื่อสัตย์ การควบคุมตนเอง การเคารพสิทธิของผู้อื่น และการรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่จำเป็นต่อการเติบโตเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ ในระดับสังคม การซึมซับและปฏิบัติตามศีลข้อที่ ๒ จะช่วยลดปัญหาอาชญากรรมและการทุจริต เสริมสร้างความไว้วางใจ และสร้างวัฒนธรรมแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ผลลัพธ์ที่คาดหวังคือการเกิดสังคมที่ยุติธรรม ปลอดภัย และสงบสุข ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน

ดังนั้น การสอนศีลข้อที่ ๒ จึงมีความหมายมากกว่าการสอนศีลธรรม แต่เป็นการสร้างคุณค่าที่เชื่อมโยงระหว่างบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคมโดยรวม หากครูและสถานศึกษาสามารถทำให้ผู้เรียนเข้าใจและปฏิบัติได้จริง สังคมไทยก็จะมีพลเมืองที่มีคุณธรรมพร้อมทั้งศักยภาพในการขับเคลื่อนสังคมไปข้างหน้าอย่างมั่นคงและสงบสุข

6. สรุป

ครูสังคมศึกษามีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และทักษะการดำเนินชีวิตให้แก่ผู้เรียน โดยเฉพาะการสอนเรื่อง ศีลข้อที่ ๒ “ไม่ลักขโมย” ซึ่งมีความหมายลึกซึ้งมากกว่าการไม่ขโมยทรัพย์สิน แต่ยังสะท้อนถึงการเคารพสิทธิ ความเป็นเจ้าของ และการไม่เอาเปรียบผู้อื่น หากผู้เรียนเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของศีลข้อนี้ ก็จะสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมที่หลากหลายได้อย่างสงบสุขบทบาทของครูสังคมศึกษาคือการเชื่อมโยงหลักธรรมกับชีวิตจริง โดยการใช้ เนื้อหาด้านศีลธรรม วัฒนธรรม และกฎหมาย มาประกอบการสอน เพื่อให้ผู้เรียนเห็นภาพว่าการละเมิดศีลข้อที่ ๒ ไม่เพียงแต่เป็นความผิดทางศาสนา หากยังละเมิดกฎหมายและขัดต่อค่านิยมวัฒนธรรมที่ยึดถือร่วมกัน ครูจึงต้องออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ เช่น การอภิปรายกรณีศึกษา การแสดงบทบาทสมมติ หรือการทำโครงการจิตอาสา เพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาทั้งความรู้ ความเข้าใจ และทักษะการอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างเป็นรูปธรรมการสอนเรื่องการละเมิดศีลข้อที่ ๒ ยังช่วยสร้างทัศนคติที่เคารพสิทธิผู้อื่น ฝึกวินัย ความซื่อสัตย์ และความรับผิดชอบต่อผู้อื่น เมื่อผู้เรียนซึมซับคุณลักษณะเหล่านี้ จะสามารถเติบโตเป็นพลเมืองที่ดี มีคุณธรรม และมีส่วนร่วมในการสร้างสังคมที่โปร่งใส ยุติธรรม และปลอดภัยมากขึ้นครูสังคมศึกษามีบทบาทในการทำให้ศีลข้อที่ ๒ กลายเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่ผู้เรียนสามารถนำไปใช้จริง ทั้งในโรงเรียน ครอบครัว และชุมชน อันจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีความหลากหลายอย่างสันติและยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

1. วารสาร

ดวงใจ สุวรรณิ. (๒๕๕). “บทบาทครูสังคมศึกษาในการสร้างคุณธรรมให้ผู้เรียน”. วารสารครูศาสตร์, ๑๒(๒), ๕๕-๗๐.

ธวัช ปุณณทก. (๒๕๖๑). ศีลธรรมกับสังคมพหุวัฒนธรรม. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (๒๕๔๒). พุทธธรรม. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- วิภาพรรณ พินลา. (๒๕๕๙). แนวทางการเสริมสร้างสมรรถนะการจัดการเรียนรู้วิชาสังคมศึกษาเพื่อการอยู่ร่วมกัน ในสังคมพหุวัฒนธรรมสำหรับครูในยุคศตวรรษ ที่ ๒๑. Veridian E-Journal, Silpakorn University (Humanities, Social Sciences and arts), 9(1), 1443-1458.
- วันเฉลิม ไชยงค์และคณะ. (๒๕๖๘). พุทธศาสนากับการสร้างคุณธรรมและจริยธรรมในระบบการศึกษา. วารสาร สหศาสตร์ การพัฒนาสังคม, ๓(๒), ๖๒๔-๖๓๗.
- สิริอัญญา. (๒๕๕๐). หลักศีลธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพัฒนาจริยธรรม.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (๒๕๔๕). พระพุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- สมิตรชา ซาเฮนและสุทธิพงษ์ สุทธิลักษณ์กุล. (๒๕๖๗). แนวทางการส่งเสริมความเป็นพลเมืองที่ดีของคนในสังคม. วารสาร พุทธศาสตร์ มจร. อุบลราชธานี, ๖(๓), ๒๑๓๗-๒๑๔๘.
- สุวรรณ ภูมิวัฒน์. (๒๕๖๒). “การสอนสังคมศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองประชาธิปไตย”. วารสารศึกษาศาสตร์, ๑๘ (๑), ๒๑-๓๘.
- เอกรัตน์ มาพะดุงและคณะ.(๒๕๖๑).เทคนิคการสอนเรื่องสิทธิมนุษยชนและความเป็นพลเมืองดี. วารสาร วนั่มอุ้งแหวกพุทธศาสตร์ปริทรรศน์, ๕(๑), ๘๗-๑๐๔.

2. English

- Banks, J. A. (2010). Multicultural Education: Issues and Perspectives. New York: Wiley.
- McKinney, S. (2018). Character Education and Citizenship. London: Routledge.
- Parekh, B. (2006). Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory. London: Palgrave Macmillan.